

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ КОНФІСКАЦІЇ
ФІНАНСОВИХ АКТИВІВ РОСІЙСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ**

**LEGAL ASPECTS OF REGULATING THE MECHANISM
OF CONFISCATION OF FINANCIAL ASSETS
OF RUSSIAN COMPANIES IN UKRAINE**

У статті досліджуються доктринальні основи та правові підстави блокування і конфіскації матеріальних об'єктів права власності Російської Федерації, зокрема, фінансових активів російських підприємств, на території України. Автор детально обґрунтовує свою позицію про те, що ефективність процесу відшкодування повоєнних збитків на пряму залежить від здатності та бажання держави-делінквента здійснити виплату присуджених компенсацій чи забезпечити виконання іншої форми міжнародно-правової відповідальності.

Встановлено, що прагнення українців здобути перемогу в збройному конфлікті з Російською Федерацією зумовлює переосмислення суті та значення багатьох правових концепцій і традиційних юридичних понять. У будь-якій правовій системі однією з вагомих гарантій дотримання прав цивільного населення й функціонування принципу справедливості є застосування механізмів політично-правової відповідальності, зокрема, заходів у вигляді санкцій. Для світової спільноти головною проблемою щодо відшкодування збитків Україні залишається нерозуміння того, з яких джерел має відбуватися фінансування цього процесу. Щоб принаймні частково покрити збитки, завдані РФ, Україна прийняла рішення про здійснення конфіскації заблокованих активів фізичних і юридичних осіб, які безпосередньо пов'язані зі злочинною діяльністю Російської Федерації. Своїми діями Україна заохочує міжнародну спільноту, зокрема, найвпливовіші держави світу, впровадити єдиний механізм конфіскації об'єктів права власності Російської Федерації.

Автором проаналізовано практику національного судочинства й встановлено, що конфіскація активів, які належать громадянам держави-агресора, має здійснюватися з повним дотриманням стандартів верховенства права, що включає в себе справедливе адміністративне судочинство для запобігання свавіллю, безпідставному й необ'єктивному втручанням в право власності, гарантоване Конституцією України й Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод. Достатнім доказом для цього може бути наявність фактичних підстав вважати, що статки підсанкційних осіб набуті через корупційні угоди або через політичну підтримку режиму військово-політичного керівництва Російської Федерації (якщо ці особи не доведуть протилежне).

Ключові слова: конфіскація фінансових активів, політично-правова відповідальність, російські підприємства, відшкодування повоєнних збитків, політично-правові санкції, повоєнна відбудова України.

The article examines the doctrinal basis and legal grounds for blocking and confiscation of material objects of property rights of the Russian Federation, in particular, financial assets of Russian enterprises, on the territory of Ukraine. The author substantiates in detail his position that the effectiveness of the process of compensation for post-war damages directly depends on the ability and willingness of the delinquent state to pay the awarded compensation or to ensure the fulfillment of another form of international legal responsibility.

The author establishes that the desire of Ukrainians to win the armed conflict with the Russian Federation leads to a rethinking of the essence and meaning of many legal concepts and traditional legal notions. In any legal system, one of the most important guarantees of respect for the rights of civilians and the functioning of the principle of justice is the use of mechanisms of political and legal responsibility, in particular, measures in the form of sanctions. For the international community, the main problem with compensating Ukraine for its losses remains a lack of understanding of what sources should be used to finance this process. In order to at least partially cover the damage caused by the Russian Federation, Ukraine has decided to confiscate the blocked assets of individuals and legal entities directly related to the criminal activities of the Russian Federation. By its actions, Ukraine is encouraging the international community, in particular the most influential states in the world, to implement a unified mechanism for confiscating Russian property.

The author analyzes the practice of national judicial proceedings and establishes that the confiscation of assets belonging to citizens of the aggressor State should be carried out in full compliance with the rule of law, including fair administrative proceedings to prevent arbitrariness, unreasonable and biased interference with the right to property guaranteed by the Constitution of Ukraine and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Sufficient evidence for this may be the existence of factual grounds to believe that the assets of the sanctioned persons were acquired through corrupt transactions or through political support of the regime of the military and political leadership of the Russian Federation (unless these persons prove otherwise).

Key words: *confiscation of financial assets, political and legal liability, Russian enterprises, compensation for post-war losses, political and legal sanctions, post-war reconstruction of Ukraine.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення збройних сил Російської Федерації (далі – РФ) на територію України, будучи саме по собі очевидним та вкрай тяжким порушенням загальновизнаних принципів та норм міжнародного публічного права, супроводжується численними випадками геноциду, які не тільки не приховуються, але й прямо та демонстративно заохочуються на найвищому державному рівні. Запроваджений світовою спільнотою механізм підтримки міжнародного правопорядку виявив свою майже повну неефективність, коли держава-агресор, попри всі виклики на політичній арені, залишає за собою остаточне слово в Раді Безпеки ООН – головній установі, на яку засновники поклали відповідальність щодо сталої підтримки миру й безпеки серед найбільш держав світу.

Поряд з цим, рішучі наміри партнерів України мінімізувати масштаб і наслідки людських та економічних втрат, спричинених агресією РФ, усе ж спонукають Україну та зарубіжні держави до використання нових інструментів впливу, які хоч і лежать поза межами традиційної системи колективної безпеки, але призводять до невідворотних негативних наслідків для воєнного потенціалу та економічного розвитку держави агресора. Одним із таких інструментів прийнято вважати замороження та подальшу конфіскацію активів РФ, які знаходяться як на території України, так на території її політичних партнерів.

Стан опрацювання проблематики. За повідомленням заступника Міністра юстиції І. Мудрої, у перші місяці після повномасштабного вторгнення РФ багато держав Західної Європи, які підтримують Україну в прагненні захистити власні кордони, заблокували фінансові активи РФ на суму понад 350 млрд дол. США [7]. Очевидно, що зазначеної суми коштів не вистачить на повне відновлення зруйнованої економіки України та на відшкодування усіх збитків, завданих як окремим суб'єктам господарювання, так і звичайним фізичним особам. У зв'язку

з цим, проблема формування єдиного фонду для відшкодування завданих збитків залишається особливо актуальною для наукової спільноти України. Теоретичну й практичну основу даного дослідження становлять праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, Б. Блека, Л. Ванслебена, В. Литовченка, Ф. Манн, Н. Маслової, В. Нестора, П. Стефана, Є. Тейзе, Ю. Хакко, С. Церковника та О. Чеберяка.

Мета статті – комплексно й всебічно окреслити концептуальні засади (теоретичні й практичні) щодо конфіскації матеріальних об'єктів права власності держави-агресора, а також найбільших фінансових активів, розташованих на території України.

Результати дослідження. Як показує історичний досвід, ефективність процесу відшкодування повоєнних збитків напряму залежить від здатності та бажання держави-делінквента здійснити виплату присуджених компенсацій чи забезпечити інші форми міжнародно-правової відповідальності. Основною проблемою щодо відшкодування збитків потерпілій стороні на етапі завершення активної фази збройного конфлікту залишається відсутність розуміння того, з яких джерел має відбуватися фінансування цього процесу. У випадку відшкодування збитків РФ окреслена проблема є надзвичайно складною, оскільки про добровільну виплату Росією компенсацій навіть не йдеться, а альтернативні способи (наприклад, накладення спеціального мита на експорт енергоносіїв – за аналогією з фінансуванням відшкодувань зі сторони Іраку) поки що не обговорюються міжнародною спільнотою. Накладені раніше Україною санкції на РФ у вигляді ембарго та обмежень на в'їзд та виїзд з території України деякий час мали певні позитивні політичні й економічні наслідки, але не змусили РФ зупинити збройну агресію та відмовитися від загарбницьких планів. Щоб принаймні частково покрити завдані РФ збитки Україна прийняла рішення про здійснення конфіскації заарештованих раніше активів юридичних осіб, на яких раніше було накладено політико-правові санкції.

Як зазначається у ст. 23 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015, у разі стягнення в дохід держави майна та активів юридичних осіб як санкції, відшкодування вартості таких об'єктів не здійснюється [5]. Ця норма безпосередньо пов'язана ще з двома важливими нормативно-правовими актами, зокрема, із Законом України «Про санкції» від 14.08.2014 та Законом України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 03.03.2022. На підставі положень цих Законів, Україна санкціонує своє право на конфіскацію (примусове вилучення) майна держави-агресора та його передачу в господарське відання державних підприємств та інших суб'єктів господарювання [4; 6]. Примусового вилучення об'єктів права власності РФ повинно здійснюватися лише з мотивів суспільної та військової необхідності та з дотриманням загальноновизнаних принципів законності, об'єктивності, прозорості та ефективності. У іншому разі, якщо особа (резидент) не перебуває у підсанкційному списку, а її майно було незаконно вилучено державою, Україна на підставі ст. 14 Конституції України буде зобов'язана відшкодувати завдані нею збитки [4; 6].

Проблемні аспекти конфіскації майна РФ детально досліджуються в праці І. Церковника, Н. Маслової та В. Литовченка, які зазначають, що під категорією об'єктів права власності РФ та її резидентів варто розуміти все рухоме й нерухоме майно, кошти, вклади у банках, цінні папери, корпоративні права, а також інше майно, що знаходиться (zareєстроване) на території України та безпосередньо або через афілійованих осіб належать РФ та її резидентам. У зв'язку з цим, до категорії резидентів варто віднести:

- юридичних осіб (їх філії та представництва), що здійснюють свою діяльність відповідно до національного законодавства України на території нашої держави, однак засновником (учасником, акціонером) або бенефіціаром яких прямо або опосередковано є РФ;
- юридичні особи, засновником (учасником, акціонером) або бенефіціаром яких є РФ та/або у яких РФ прямо або опосередковано має частку в статутному (складеному) капіталі, а також має акції, паї, інше членство (участь у будь-якій формі) у такій юридичній особі [9, с. 124].

Водночас, зауважимо, що в Законі України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 03.03.2022 безпосередньо не згадується про можливість України примусово вилучати майно фізичних осіб – громадян РФ. За наявності відповідних правових підстав, майно таких осіб може бути вилучено шляхом застосування санкцій, передбачених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» від 12.05.2022 р. Такий суворий захід відповідальності підлягає застосуванню лише в період дії воєнного стану і тільки до тих фізичних осіб, стосовно яких попередньо були застосовані санкції

у вигляді бокування активів. Як зауважує О. Чеберяко, перевагою використання відносно нового санкційного інструменту є можливість конфіскації майна фізичних осіб не тільки на території України, але й поза її межами. Це істотно збільшить обсяги вилучених фінансових активів, хоча й потребуватиме міжнародної співпраці зарубіжних держав [10, с. 243].

Розгляд питання про конфіскацію фінансових активів юридичних та фізичних осіб, пов'язаних з РФ, розпочинається з внесення пропозиції про застосування політично-правових санкцій на розгляд Ради національної безпеки та оборони України (далі – РНБО). Право розпочати такий процес мають традиційні суб'єкти законодавчої ініціативи – Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, а також інші суб'єкти – Національний банк України та Служба безпеки України. За наслідками розгляду подання РНБО приймає рішення, яке остаточно затверджується Указом Президента України. Лише після цього орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції (наразі це Міністерство юстиції України), звертається до Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС) з позовом про стягнення активів конкретної підсанкційної особи. У таких випадках ВАКС виступає суб'єктом, який здійснює адміністративне судочинство в ролі суду першої інстанції. Розглядом справи займається колегія з трьох суддів протягом десяти днів, у результаті чого приймається рішення про задоволення позову або про відмову в його розгляді. На оскарження такого рішення законодавець надавав п'ять днів, після чого Апеляційна палата ВАКС залишала рішення першої інстанції без змін або скасовує його й ухвалює нове. Втім, очевидно, що такі встановлені строки були занадто короткими й ВАКС з об'єктивних причин не мав змоги їх дотримуватися. Особливо, коли йдеться про розгляд багатотомних справ щодо найвпливовіших російських олігархів (таких як О. Дерипаска). Перша ланка ВАКСу розглядала цю справу більше місяця, а Апеляційна палата ВАКС – майже три місяці.

Загалом, як зазначають І. Церковник, Н. Маслова та В. Литовченко, середній строк розгляду справ у першій інстанції ВАКС складає дев'ятнадцять днів [9, с. 125]. Із змінами законодавства у липні 2023 року строки для розгляду й оскарження справи збільшили до тридцяти та п'ятнадцяти днів відповідно. Постанова Апеляційної палати негайно набирає чинності й не підлягає оскарженню в касаційному порядку [3].

Як слушно зазначають І. Церковник, Н. Маслова та В. Литовченко, під час підготовки позову Міністерство юстиції України повинно перекопати ВАКС у тому, що примусова конфіскація активів є необхідним та пропорційним заходом втручання в гарантоване Конституцією України право власності, і що саме лише блокування активів не є достатнім заходом у конкретному випадку. Для досягнення поставленої цілі Міністерству юстиції України доцільно робити посилання на адаптовані до цієї категорії справи, розглянуті й вирішені Європейським судом з прав людини. Важливо враховувати й те, що йдеться про конвенційне право на мирне й безперешкодне володіння майном, закріплене у ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Додатково Міністерство юстиції України може обґрунтувати правомірність застосування конфіскації, надавши статистичні дані, які підтверджують приблизний розмір збитків, завданих РФ у ході збройного конфлікту [9, с. 129].

Розглядаючи дану ситуацію, варто звернути особливу увагу на справу щодо конфіскації ПАТ «Хустський кар'єр» та ПАТ «Жезелівський кар'єр», які до листопада 2021 року перебували у власності відомої австрійської будівельної компанії (яка у свою чергу активно працювала в РФ з 1990-х років). Одним із співвласників компанії (в розмірі 28,7% акцій) був вищезгаданий російський олігарх О. Дерипаска. За декілька місяців до повномасштабного вторгнення РФ, будівельна компанія продала всі наявні акції кіпрській компанії, номінальним власником якої став громадянин Німеччини.

Так, позиція Міністерства юстиції України, підтримана ВАКС у першій інстанції, ґрунтувалася на тому, що частка О. Дерипаски в праві власності, а також можливість призначення двох з чотирьох членів Наглядової ради означає, що російський олігарх мав безперешкодну можливість розпоряджатися активами компанії. У якості доказів Міністерством юстиції України було подано приклади публікацій найвідоміших медіа в Україні та Європі, а також довідки та листи правоохоронних органів. Іншими словами, Міністерство юстиції України не знайшло фактичних доказів і аргументів щодо того, що саме О. Дерипаска був бенефіціаром угоди щодо ухилення від політично-правових санкцій.

Апеляційна палата, розглянувши скаргу сторони захисту, відкинула аргументи Міністерства юстиції України, зазначивши, що частка корпоративних прав і можливість призначення членів Наглядової ради ще не є об'єктивним і достатнім доказом того, що Дерипаска відігравав

вирішальну роль у прийнятті фінансових рішень щодо компанії. Згадана вище австрійська будівельна компанія – відомий європейський суб'єкт, який ніколи не перебував під санкціями жодної з держав ЄС. Цілком очевидно, що ставити під сумнів репутацію всієї компанії не варто, посиляючись лише на той факт, що власником частки у її корпоративній структурі є підсанкційна особа. Для підтвердження наявних сумнівів та доведення вини О. Дерипаски, Міністерству юстиції варто знайти більш вагомні докази. Як наслідок, Апеляційна палата ВАКС скасувала рішення першої інстанції щодо конфіскації обох кар'єрів [8]. Вважаємо, що це рішення має стати важливим сигналом для органів державної влади України, зокрема, і Міністерства юстиції України: слід дуже обачно підходити до звинувачення в тому, чи має підсанкційна особа вирішальний вплив щодо розпорядження фінансовими активами підприємства, адже тут йдеться про основоположне право людини – право власності.

На наше переконання, законодавчих труднощів щодо блокування та конфіскації активів наразі немає (механізм є зрозумілим та чітко врегульованим), однак поступ щодо вирішення такої категорії справ залишається дуже повільним, Україна не може проводити системну роботу з конфіскації та подальшого використання активів російських підприємств. Ми повинні розуміти те, що РФ та її резиденти десятки років входили в український бізнес, і як наслідок, сьогодні активи РФ мають складну та громіздку корпоративну структуру, яка побудована таким чином, щоб приховати прибутки та справжні фінансові зв'язки. Холдингові компанії, яка володіють корпоративними правами щодо українських підприємств, доволі часто локалізуються за кордоном. Одна фінансова частка в такій холдинговій компанії може належати підсанкційним особам, а решта – українським, європейським чи американським підприємцям. Так, зокрема, 11.10.2023 Шевченківський районний суд м. Києва за зверненням Служби безпеки України заарештував 99% акцій двох найвідоміших телеоператорів України, у власності яких російські олігархи Фрідман й Авен через пов'язані компанії володіли 47,85% та 19,8% акцій відповідно. Таке рішення суду викликало гостру політичну реакцію, зокрема, зі сторони турецьких акціонерів. За спеціальним зверненням Офісу Генерального прокурора, Шевченківський районний суд уточнив своє рішення і арештував корпоративні права лише в тому розмірі, який пропорційний часткам власності згаданих російських олігархів [11]. З економічної точки зору Україні не вигідно відмовлятися від кооперації з співвласниками корпоративних прав – зарубіжними державами, які не мають стосунку до РФ.

Сьогодні санкційне законодавство дозволяє арешт активів РФ незалежно від обсягу корпоративних прав, якими вони володіють. Доволі часто це призводить до ситуацій, коли навіть міноритарна частка в загальному праві власності щодо підприємства може стати приводом для конфіскації усіх накопичених активів. У такому випадку під загрозу потрапляє управління всього активу як бізнесу [2].

У зв'язку з цим також видається актуальним питання часових обмежень у справах про конфіскацію активів РФ. Відповідно до ст. 5¹ Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» від 12.05.2022 р. санкція у вигляді блокування й конфіскації активів має винятковий характер та може бути застосована лише в період дії правового режиму воєнного стану. Крім того, вона може бути застосована тільки до тих активів, на які було накладено блокування після 24.05.2022 (дата набрання чинності Закону України № 2257-IX) і тільки до тих фізичних осіб, стосовно яких попередньо були застосовані санкції у вигляді блокування активів. Встановлюючи таку норму, Верховна Рада України припускала, що власники російських компаній на території України могли не знати, що сплачуючи податки до державного бюджету РФ, згодом потраплять під санкції у вигляді конфіскації наявних фінансових активів. Водночас, розглядаючи справу російського олігарха Ротенберга, колегія суддів ВАКС висловила зовсім іншу думку, з якої, на наше переконання, неможливо не погодитися.

Так, колегія суддів дійшла до висновку, що стягнення активів у дохід держави має бути законним навіть тоді, коли протиправні дії російських олігархів мали місце до 24.05.2022. Заборона агресивної війни – це надімперативна норма міжнародного права, яка була прийнята світовою спільнотою задовго до вторгнення РФ в Україну, а тому була заздалегідь відомою всім особам, які брали участь в ухваленні рішення про початок повномасштабного вторгнення, підтримували й виправдовували такі рішення, незалежно від юрисдикцією якої держави вони знаходилися.

І оскільки норми міжнародних договорів, ратифікованих Україною, автоматично стають частиною національного права, то норма, яка забороняє агресивну війну та будь-які форми пособництва такій війні, існувала в національному праві задовго до 24.05.2022 року. Відповідно,

застосування санкції за сприяння агресивній війні не може вважатися покаранням за дії, які на момент їхнього вчинення не визнавались протиправними [1].

Висновки. Таким чином, сьогодні в Україні існує достатньо правових інструментів для конфіскації активів російських підприємств, однак важливим аспектом залишається правове регулювання цього питання й необхідність дотримання процедурної справедливості. Поспішні ініціативи щодо звинувачення відомих російських олігархів без достатніх на те підстав (навіть якщо протиправні посягання були здійснені, однак залишаються латентними), призводять до того, що українська сторона залишається без позитивного рішення. Будь-яке втручання в гарантоване Конституцією України право власності повинно бути здійснено в межах національного законодавства на рішення Європейського суду з прав людини.

Проведене дослідження не розкриває усіх недоліків процесу конфіскації активів російських підприємств, однак підтверджує перспективу активізації досліджень у цій сфері, адже чи не щодня законодавець вносить важливі зміни у базові нормативно-правові акти України.

Список використаних джерел:

1. Аналіз української моделі застосування санкції у вигляді конфіскації активів за законопроектом № 7194: переваги, ризики, спірні моменти. *Інститут законодавчих ідей* : веб-сайт. URL: https://izi.institute/wp-content/uploads/2022/05/analiz_7194_izi-2.pdf (дата звернення: 04.11.2023).

2. Кримінальне провадження чи санкційна справа: що ефективніше для конфіскації російських активів? *Юридична газета «Online»* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/nhnff> (дата звернення: 04.11.2023).

3. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07 черв. 2018 р. № 2447-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 24.

4. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03 бер. 2022 р. № 2116-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33.

5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28.

6. Про санкції : Закон України від 14 серп. 2014 р. № 1644-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40.

7. Скільки російських активів заморозив Захід: названо суму. *Слово і Діло* : веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/07/novyna/finansy/skilky-rosijskux-aktyviv-zamorozyv-zaxid-pazvano-sumu> (дата звернення: 04.11.2023).

8. Угода в інтересах Дерипаски? Чому ВАКС став на сторону українських бізнесменів. *Економічна правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/29/701696/> (дата звернення: 04.11.2023).

9. Церковник С.І., Маслова Н.Г., Литовченко В.П. Правове регулювання конфіскації активів російських підприємств на території України. *Академічні візити*. 2023. Вип. 22. С. 123–137.

10. Чеберяко О.В. Джерела фінансування післявоєнної відбудови України. *Соціальні, економіко-правові та фінансові виклики в умовах глобальних трансформацій* : зб. матеріалів доп. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. С. 242–244.

11. Як розмір частки власності впливає на конфіскацію російських активів. *Економічна правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/11/15/706610/> (дата звернення: 04.11.2023).